

**BUXORO AMIRLIGIDA HARBIY ISHLARNING TASHKIL
QILINISHI*****Pulatova Shohista Alisher qizi****Toshkent Amaliy Fanlar universiteti**Tarix fakulteti 3 bosqich talabasi*

Annatotsiya: Buxoro Amirligidagi harbiy ishlarning tashkil qilinishi yozma manbalar va adabiyotlar tahlili asosida yoritildi. Amirlikdagi harbiy boshqaruv va qo'shin tuzilishi yoritilib, Amir Nasrullo va Amir Shohmuroda davrida harbiy qo'shin tuzilishdagi farqlar ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Amirlik, harbiy, qo'shin, mansab, fuqarolik, hokimiyat, qurol-yarog', viloyat, beklari, qozi, fatvo, sayid, to'pchi, davlat, amaldor, oliy, askar.

Buxoro amirligida harbiy kuchlarning boshqaruvini muayyan tizimi shakllangan edi. Bu tizimning eng yuqori pog'onasida oliy hukmdor amir turgan. U qo'shinning rasman oliy ko'mondoni hisoblansada, ko'p hollarda amalda qo'shinga boshchilik qilish boshqa amaldorlar orqali amalga oshirilgan. Buxoro amirligida qo'shin parvonachi tomonidan boshqarilgan bo'lib, u bosh ko'mondon mavqeiga ega bo'lgan hollarni tasdiqlovchi holatlar ham tarixiy adabiyotlarda keltirilgan.¹

Amirlikda harbiy harakatlarni rejalashtirish, harbiy kuchlarni jang maydonida to'g'ri taqsimlash ishi naqiblar zimmasiga yuklatilgan edi. O'ziga xos shtab boshlig'i sifatidagi bu shaxs XVIII asr oxirida Buxoroda bitilgan manba ma'lumotlariga ko'ra, harbiy yurishlar paytida qo'shinning tuzilishi, qurollanishi va joylashuvi, uning harakatlanishi va urush olib borishi borasida yetarli darajada bilimga ega bo'lib, u qo'shinning avangardi va arergardi, uning o'ng va so'l qanoti, markazi va pistirmalari haqida yetarlicha ma'lumotga ega bo'lgan.

¹ Ўзбекистонда харбий иш тарихидан (Қадимги даврдан ҳозиргача). Д. Зиёва масъул муҳаррирлиги остида. Тошкент: Шарқ, 2012. – Б. 130.

Amirliklarning markaziy boshqaruv tizimida muhim o'rinni egallagan ko'pgina mansab egalari harbiy sohada ham muayyan unvonlarga ega edilar. Jumladan, XIX asrning 20-yillarida Buxoroda bo'lgan E.K. Meyendorfning iborasi bilan aytganda, amirlikda "polk komandiri" mavqeiga ega – to'qsoba, "bir necha polklar komandiri" – dodxoh, qo'shin qo'mondoni yoki marshali mavqeiga ega parvonachi kabilar mavjud edi. Xonlikdagi bunday harbiy unvonlar va mansablar egalari umumiy nom bilan "sarkarda" deb ham atalgan.²

Amirlikda harbiylar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar va ularning shikoyatlarini shu masalalar bilan shug'ullanuvchi maxsus amaldor qozi askar ko'rib chiqqan. Harbiy jinoyatlar bo'yicha fatvo tayyorlash muftiy askar zimmasida bo'lgan. Demak, amirlikdagi harbiylar va fuqarolik ishlari alohida –alohida mahkamalar tomonidan ko'rib chiqilgan.³

Qozi – askar – bu mansab egalari qo'shinda sudlov ishlari uchun mas'ul bo'lganlar. Harbiy sohada vujudga kelgan huquqiy masalalar yechimi shu shaxsning hukmi bilan belgilanar edi. Muftiy - askarlar esa harbiy sohada qozilar chiqargan hukmlarning to'g'riligini shariat asosida tekshirib chiqqanlar.⁴

Hukmdorlar harbiy yurishlari davomida o'z askarlarini muayyan intizomga bo'ysundirishga majbur etgan hollari ham ko'p uchraydi. XVI asr boshida Samarqandni zabt etgan Muhammad Shayboniyxon o'z askarlariga "o'g'irlik va talonchilik ko'chasidan" o'tmaslikni amr etgan bo'lsa, Ashtarxoniylar sulolasiga mansub hukmdor Ubaydullaxon (1702-1711) XVIII asr boshlarida Balxga yaqin Odina masjid degan joyda harbiy harakatlarga tayyorgarlik ko'rayotgan askarlariga aholining ekinzorlaridan "bitta ham boshoqni to'kmasliklari", agar shunday hol amalga ohsa, askar "umrining butun hosili o'lim o'rog'i" ostida qolishini bildiradi. Keltirilgan ushbu tarixiy ma'lumotlar shundan dalolat beradiki, mamlakat ravnaqi haqida qayg'urgan ayrim hukmdorlar harbiy yurishlarning salbiy oqibatlarini anglagan holda ularning oldinni olishga harakat qilganlar.

² Ўзбекистонда ҳарбий иш тарихидан (Қадимги даврдан ҳозиргача). Д. Зиёва масъул муҳаррирлиги остида. Тошкент: Шарқ, 2012. – Б. 130.

³ Баҳодир Э. Ўзбекистонда давлат ва маҳаллий бошқарув тарихи. Тошкент: Янги аср авлоди, 2012.- Б. 352

⁴ Ўзбекистонда ҳарбий иш тарихидан (Қадимги даврдан ҳозиргача). Д. Зиёва масъул муҳаррирлиги остида. Тошкент: Шарқ, 2012. – Б. 131.

Amir Shohmurod davrida qo'shin ikki qanotdan iborat bo'lgan. So'l qanotida mang'it, kenagas, durman, qo'ng'irot, xitoy, qipchoq, o'taji, turkman, arlot, qiyot, qirgiz, qalmoq, hofiz, o'rton, tilod dastalari bo'lgan. Chap qanotida saroy, bahrin, jaloyir, qangli, yuz, ming, nayman, qarluq, berqut, qushchi, arron, orlon, qalmiq, fulodchi, qirq, olchin, major, chinboy, badyil, as, jibbirin, qilgiy, timoy, masid, tatar, barlon, iloji, tangut, va shogirdpesha guruhlarini joylashgan.⁵

Amir Nasrullo davrida amirlikdagi muntazam qo'shin-sarbozlar qo'shini tashkil etilgan. Eng yuqori harbiy unvonlar sarkarda, amiri lashkar, dodxoh (qo'shin boshlig'i) kabilar bo'lib, quronbegi, to'qsabo, mingboshi kabi oliy toifali harbiy amaldorlar ham faoliyat yuritgan. Bekliklar hududidagi qo'shinga beklarning o'zlari rahbarlik qilganlar. Bekning eng yaqin yordamchilari yasovulboshi boshchiligidagi yasovullar bo'lgan. Qo'shinda ponsadboshi, yuzboshi, ellikboshi, o'nboshi, miroxur kabi bo'linma boshliqlari ham bo'lgan. Ingboshi bayroq (tug') ko'tarib yurish huquqiga ega edi.⁶

“Buxoro amirligi shariat va qonun-qoidalariga suyanib hukm surardi. Ulamo amirni payg'ambar xalifasi va islom shariatining homiysi deb bilardi. Amirning hayoti shariatga batomom mutobiq edi. Buxoro xonlari o'zbeklarning mang'it sulolasidan bo'lganlar. Taxtga ko'tarish paytida o'zbek odatlariga ko'ra to'shakchaga amir o'tiradi va uni sayyidlar, xo'ja va mullolar ko'tarib taxtga o'tqazadilar”. Ushbu ma'lumot amirlikning boshqaru tarixi va oliy nasab egasi hukmdorning taxtga o'tkazish marosimi tarixi bo'yicha guvohlik beradi.

Buxoro davlatida askar amaldorlarining shaxsiy muhrlari bo'lar edi. 1997 yili Shahrisabzda yashagan qozi va xattot Fayzulla Maxdum Ravnakiyning kutubxonasi va arxividan 100 ga yaqin muhrlarning naqshi topilgan. Turli amaldorlarning bu shaxsiy muhrlari XIX asrning oxiri va XX asrning boshlariga tegishli bo'lib Buxoroga viloyatlarining mahalliy boshqaruvi haqida muhim

⁵ Вохидов Ш. Холикова Р. Марказий Осиёдаги давлат бошқаруви тарихидан. Тошкент: Янги аср авлоди, 2006. – Б. 33.

⁶ Баходир Э. Ўзбекистонда давлат ва маҳаллий бошқарув тарихи. Тошкент: Янги аср авлоди, 2012.- Б. 352. Ўзбекистонда ҳарбий иш тарихидан (Қадимги даврдан ҳозиргача). Д. Зиёва масъул муҳаррирлиги остида. Тошкент: Шарқ, 2012. – Б. 131.

Вохидов Ш. Холикова Р. Марказий Осиёдаги давлат бошқаруви тарихидан. Тошкент: Янги аср авлоди, 2006. – Б. 33.

Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи. Тошкент: 2000.- Б. 47.

ma'lumotlarni beradi. Shahrisazda Qozi Abdulhakim sudr, qozi Mirzo Muhammad Sharif sudur qozi kalon, Abdulloh xo'ja o'roq, Mulla Sadulloh sudur mufti, Mirzo Fozil sharbatdor, Sayid mullajon sadri a'lam, Xo'jabiyquli qushbegi, Amal eshon qorovulbegi, Bobojon mirzaboshi, Muhammad Yusuf miroxor, Tilab Qobil chehraog'asi, Umriqul jibachi, Sharifbiy shig'ovul, mirzo Shodibek akaboshi mahramboshi, Ochildi to'qsoba xazinachi, Mansurxo'ja mudarris o'roq, mullo Xolnazar mudarris mufti, o'roq va boshqalar XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida yashagan ekanlar.⁷

Buxoro qo'shini "Tarix-i nofei" ma'lumotiga qaraganda yetti xil guruhdan iborat bo'lgan: 1.To'pchilar. 2. Otaliq. 3.Shefskiy. 4. Terskiy. 5.Arablar. 6.Turkman. 7. Yollangan askarlar. Turkman dastasi hamda yollangan askarlarning bir qismi piyoda xizmat qilardi. "Sherbachalar" dastasi ham bo'lgan ekan. Turkman polki Qogonda, Terskiy, Shefskiy va otliqlar Sitorai Maxosa kazarmalarida joylashgan edi.⁸

Buxoro amiri hokimiyati cheklanmagan bo'lib, u bir vaqtning o'zida diniy va dunyoviy hokimiyat boshlig'i edi. Shu bilan birga, amir – davlatning oliy bosh qo'mondoni, amirlik yerlarining oliy egasi hisoblangan. Mang'itlar sulolasining uchinchi vakili bo'lmish Shohmurod amirlik unvonini qabul qilgan. Amirlik unvoni ilgari, asosan, qo'shin boshliqlari va joylardagi turli harbiy vakillarga berilgan bo'lsa, Muhammad Rahimbiy davriga kelib amir unvoniga ega bo'lgan birorta mansabdor shaxs qolmagan. Ushbu unvon ilgari amalda bo'lgan amir-beklik unvonidan farqli o'laroq, xalifalik maqomi – «amir ul-mo'minin» sifatida talqin etilgan. Amir davlatni mansabdor shaxslar, ya'ni amir xizmatchilari orqali boshqarar edi. Ushbu mansabdor shaxslar davlatning boshqaruv apparatini tashkil etgan. Buxoro amirlari o'z shajaralarini Muhammad payg'ambardan boshlaganliklari sababli ularning unvonlariga «sayid» so'zi qo'shib aytilgan.⁹

⁷ Вохидов Ш. Эркинов А. Фихристи китобхонаси Равнаки Шахрисабзий Кум: Нашри Китобхонаи Маръаши – Нажафий 1998. 3 б.

⁸ Вохидов Ш. Холикова Р. Марказий Осиёдаги давлат бошқаруви тарихидан. Тошкент: Янги аср авлоди, 2006. – Б. 36.

⁹ Zamonov A. Buxoro amirligi tarixi (XVIII asr o'rtalari – XIX asr o'rtalari) – Toshkent. 2022.

Mamlakat chegarasidagi qal'alarni qo'riqlashga safarbar etilgan qora-cherik a'zolari ma'lum bir vaqt davomida shu yerda ushlab turilgan. Taniqli olim V.L.Vyatkinning ko'rsatishicha, amirlikning janubiy qal'asi Sherobodni yuz kishidan iborat askarlar qo'riqlab, ular har oyda almashtirib turilar edi. Bunday turdagi qo'shin azolari turli o'zbek urug'larining vakillari bo'lib, urush paytida jasorat va mardlik namunalarini ko'rsatganlar. Mamlakatda tinchlik hukmronlik surgan davrlarda esa qora cheriklar uylariga jo'natib yuborilgan. Ular uylariga qaytgach, o'zlarining asosiy mashg'ulotlari – dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik va savdo bilan shug'ullanish imkoniga ega bo'lganlar.

Amir tomonidan yuqorida zikr etilgan iltimosnoma, shikoyatlar va boshqa xatlarga berilgan yozma javob – muboraknoma deb atalgan. Davlat ahamiyatiga molik bo'lgan siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, diniy va boshqa masalalar Buxorodagi bosh qarorgoh – Arkda ko'rib chiqilgan hamda hal etilgan. Bosh qarorgoh hisoblangan Arkda amir va uning oilasidan tashqari ayrim saroy amaldorlari o'z oilalari va xizmatkorlari bilan yashaganlar. Zaruratga qarab mamlakat poytaxtida amir boshchiligida davlat kengashi chaqirilib turilgan. An'anaga ko'ra, lavozimlariga qarab 5 dan 20 nafargacha amaldor a'zo bo'lgan bu kengashda mamlakat hayotiga doir eng muhim masalalar ko'rib chiqilgan. Viloyat hokimlari – beklar amir tomonidan asosan mang'it urug'i vakillaridan tayinlangan. Amir, o'z navbatida, hududiy tuzilmalardan doimiy xabarnomalar olib turgan. Amirlikdagi barcha chopar navkarlar orqali amir huzuriga yozma axborotnomalar yuborib turganlar. Ularga amir nomidan tegishli tartibda muboraknomalar jo'natilgan.

Buxoro amirligida harbiy ish bo'yicha an'analar davomiyligi va boshqaruvni takomillashuvi harbiy taktikalar va ularni qo'llash uslublari Buxoro amirligida taktikaning o'ziga xos jihatlari ega bo'lgan.

Buxoro amirligi boshqaruv ishlarida yirik sarkardalar, qo'shin boshliqlari, qo'mondonlar va amirlarning harbiy mahorati katta ahamiyatga ega. Amirlikda ichki va tashqi xavfni bartaraf etish, davlat sarhadlarini kengaytirish hamda qilinadigan yurishlarda qo'shinlarning soni, harbiy tayyorgarligi, jang usullari, qurol-yarog'lar, qo'shin boshliqlarining harbiy mahorati kabilarga katta e'tibor qaratganlar. Davlatda

qo`shin to`plash, qo`shinning ta`minoti, uning tarkibi, qo`shinni jangga tayyorlash, qurol-aslahalar, harbiy va qorovullik xizmatini o`tash, harbiy harakatlarni olib borish odat tusiga kirgan.

Xonliklarda harbiy ishkarni tashkil etish deyarli bir xil bo`lgan. Buxoro va Qo`qon xonligiga oid ma`lumotlar ya`ni XIX asr birinchi yarmida har ikki davlatda ham besh yuz askardan iborat bo`linmaga pansodboshi, yuz askarga – yuzboshi, ellik askarga – panjaboshi, o`nlikka – dahboshi rahbarlik qilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Zamonov A. Buxoro amirligi tarixi (XVIII asr o`rtalari – XIX asr o`rtalari) – Toshkent. 2022.
2. Аҳмад Дониш Рисола ёҳуд манғитлар ҳонадони салтанатининг қисқача тарихи Таржима, изоҳлар ва кириш сўзи муаллифи Қиёмиддин Ёълдошев. – Тошкент. Ўзбекистон Миллий энсклопедияси. 2014.
3. Эргашев Б. Идеология национально-освободительного движения Бухарском эмирате. – Тошкент. 1991.
4. Сагдуллаев А. Мавлонов Ў. Ўзбекистонда давлат бошқаруви тарихи. – Тошкент. Академия. 2006.
5. Sultonov. O`. Muboraknoma Buxoro amirligi devoni ichki yozishmalar hujjati sifatida “O`zbek davlatchiligi tizimidagi dargoh va devonlar” nomli ilmiy – amaliy konfrensiya (2018 – yil 18 – may, Toshkent) materiallari. –Toshkent. Akademnashr. 2019.
6. To`rayev H. Buxoro tarixi. – Buxoro. 2020.
7. Воҳидов Ш. Холиқова Р. Марказий Осиёдаги давлат бошқарув тарихидан. – Тошкент. Янги аср авлоди. 2006.
8. Zamonov A. Egamberdiyev A. Buxoro amirligi tarixi. – Toshkent. Tamaddun. 2022.
9. Shodiyev J. Buxoro amirligining tashkil topishi va davlat tuzumi. – Toshkent. 2008.